

“Manevi Danışmanlık ve Rehberlik” Çalışmaları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (2017-2020) ¹

Ayşe GÖKMEN

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,
Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye
ayseemurat@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

Öz

Makale Geçmişi

Geliş: 06.05.2021

Kabul: 12.06.2021

Yayın: 30.06.2021

Anahtar Kelimeler:

Danışmanlık,
Manevi Danışmanlık,
Destek,
Maneviyat,
Rehberlik

Manevi danışmanlık ve rehberlik, ülkemizde ve dünyada son zamanlarda oldukça ilgi gören bir konudur. Son üç yılda ülkemizde bu alanda yapılan araştırmalarda ele alınan konuların incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışma, literatürümüzün mevcut durumunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu araştırma, tarama modelinde betimsel bir alan araştırması olup, derinlemesine analiz gerektirmeyen verilerde kullanılan betimsel analiz uygulanarak yorumlanmıştır. Literatürden elde edilen bulgulara göre maneviyat konusu çoğunlukla ilahiyat alanında çalışılmakta, manevi bakım daha geniş bir kavram olarak özellikle hemşirelik gibi sağlık ve sosyal hizmet alanlarında da kullanılmaktadır. Mevcut durumda disiplinler arası çalışmalar henüz oldukça azdır. Pek çok kavram birbirinin yerine kullanılmakta olduğu için tanımlar arasındaki ayrımlar da yeterince belirgin değildir. Literatürün büyük bir çoğunluğu, teorik çalışmalardan oluşmaktadır. Yeni ve ileri araştırmalarla alanda sık kullanılan kavramların kapsamının ve alanın sınırlarının belirlenerek uygulamaya yönelik çalışmaların artırılması, alana hem nicelik hem de nitelik bağlamında katkı sağlayacaktır. Pek çok nedene bağlı olarak günümüzde insanların maneviyat açlığı içerisinde olduğu ve farklı manevi arayışlara girdiği görülmektedir. Dolayısıyla maneviyat günümüzde daha çok araştırılması gereken bir alandır.

A Bibliography Essay on "Spiritual Counseling and Guidance" Studies (2017-2020)

Article Info

Abstract

Article History

Received: 06.05.2021

Accepted: 12.06.2021

Published: 30.06.2021

Keywords:

Counseling,
Spiritual Counseling,
Support,
Spirit, Guidance

Spiritual counseling and guidance has received a great deal of attention in our country and worldwide. This study, which was conducted to examine the issues addressed in this field in our country over the last three years, aims to reveal the current state of our literature. This study is a descriptive field study in the survey model, and it has been interpreted using descriptive analysis in data that does not require in-depth analysis. According to the findings obtained from the literature, the subject of spirituality is mostly studied in the field of theology, and spiritual care is used as a broader concept, especially in health and social services such as nursing. Interdisciplinary studies are currently in short supply. Because many terms are used interchangeably, the distinctions between definitions are also not clear enough. The majority of the literature is made up of theoretical studies. Increasing the application-oriented studies by determining the scope of frequently used concepts and the boundaries of the field with new and advanced researches will contribute to the field in terms of both quantity and quality. Due to many reasons, it is seen that today people are in a spiritual emptiness and are engaged in different spiritual pursuits. Therefore, spirituality is an area that needs more research today.

Atıf/Citation: Gökmen, Ayşe. “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik” Çalışmaları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (2017-2020). *akif* 51/1 (2021), 174-195.

DOI: <http://dx.doi.org/10.51121/akif.2021.21>

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

¹ Bu çalışma “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik” Çalışmaları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (2017-2020) başlıklı doktora seminerinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Maneviyat öteden beri insanoğlu için önemli bir kavram ve anlam kaynağı olmuştur. Adı her çağda ‘maneviyat’ olmasa bile zorluklarla karşılaşan insanoğlu, yüz yüze geldiği birçok durum karşısında manevi bir arayış içerisinde çare bulmaya çalışmıştır. Teknolojinin gelişmesi, toplumsal değerlerin zayıflaması, belli bir dine inanmanın gerekliliklerinin yerine getirilmemesi gibi sebeplerle günümüzde insanların maneviyat boşluğu içerisinde olduğu ve farklı manevi arayışlara girdiği görülmektedir. Bu durum maneviyatla ilgili çalışmaların özellikle son yıllarda artmasına neden olmuştur.

Batı’da özellikle psikoloji gibi sosyal bilimlerde 1980’li yıllardan itibaren maneviyat kavramı yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Dinin ve sosyal bilimlerin birbirine mesafeli durmasına karşın maneviyat kavramı, birtakım sebeplerle sosyal bilimlerde hızlı bir şekilde kabul görmüştür. Bu kabuldeki temel neden, maneviyat kavramının sadece dini değil dünyevi anlamda da ele alınabilecek bir kavram olarak geniş bir anlam kazanmasıdır. Günümüzde maneviyat, dini değerleri ve kültürel nitelikleri de kapsayan genel bir kavram olarak kullanılmaktadır.² Türkçe de maneviyat; maddi olmayan, manevi şeyler ve yürek gücü, moral anlamına gelmektedir.³ İlk kullanıldığı zamanlar din ile olan ilgiye işaret eden ancak zamanla daha farklı şekillerde tanımlanan maneviyat kavramını, geniş anlam yelpazesinden ötürü tek ve mutlak şekilde tanımlamak mümkün değildir.⁴

Literatüre bakıldığında manevi bakım, manevi destek, dini danışmanlık ve manevi danışmanlık gibi kavramların benzer anlamlar ifade edecek şekilde sıkça birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramlar henüz net sınırlarla birbirinden ayrılmıştır değildir. Ancak yine de kavramların daha iyi anlaşılması için “Manevi Bakım/Destek”, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik” ve “Dini Danışmanlık ve Rehberlik” şeklinde ayrı ayrı tanımlanacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İngilizce de “Spiritual Care” olarak geçen *manevi bakım* kavramı, bireylerin karşı karşıya kaldıkları zor durumlarda veya hayatın anlamını kavramaya çalışma gibi durumlarda bireylere kendi inançları doğrultusunda verilebilen profesyonel yardımdır. Manevi bakıma benzer şekilde *manevi destek*, insanın kendisini yalnız hissettiği, buhran yaşadığı, duygusal problemler yaşadığı zamanlarda problem çözme ve stresle başa çıkma noktasında kişiye umut aşılacak, farkındalık kazandırarak yardımcı olmaktadır. Manevi desteğin amacı; hastalık, yükümlülük, kayıp gibi ani durumlardan doğan acı, üzüntü, hayal kırıklığı gibi durumlarda bireylere rehberlik etmek, gerekli motivasyon ve morali sağlamak, hayatına yön vermesine ve anlam kazanmasına yardımcı olarak

²Metin Erdem, *Manevi Destek Hizmetleri ve Türkiye’de Kurumsallaşması* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 36.

³*Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, “Maneviyat” (02 Ocak 2021).

⁴Raymond F. Palouzian - Crystal L. Park, *Din Ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanlar*, çev. İhsan Çapçoğlu - Ali Ayten (Ankara: Phoenix, 2013), 61-102.

yaşanan süreci daha kolay atlatmasını sağlamaktır. Ayrıca sağlıklı bireylere de manevi destek verilebilir.⁵

Dini danışma ve rehberlik, bireyin yaşadığı sorunlara inandığı dinin değerleri ile ilişki kurarak çözüm yolları gösteren hizmet alanıdır.⁶ Önkal’a göre dini danışmanlık “dinin kapsama alanına giren hususlarda problemi olan, özel ilgi ve bilgiye muhtaç olan kişilerin bu alanda yetişmiş, uzmanlık hüviyeti kazanmış görevlilere müracaatları üzerine kendilerine dinin öğretisi ve esasları paralelinde verilen hizmettir.”⁷ Dini danışmanlık konusundaki çalışmalara bakıldığında “pastoral” ve “spiritual” kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmış olsa da “pastoral” kavramının daha çok teoloji ve dini; “spiritual” kavramının ise hem dini inançları hem de modern manevi pratikleri kapsadığı görülmektedir.⁸ İsimlendirme konusu, dini danışmanlığın ortaya çıktığı ilk zamanlardan günümüze kadar tartışılmış bir konudur. Hıristiyan literatürüne bakıldığında uygulamanın ortaya çıktığı ilk dönemde dini/manevi bakım (pastoral care) ve dini danışmanlık (pastoral counseling) arasında bir ayrım olmadığı söylenebilir. Bu ayrım, zamanla uygulamanın profesyonel bir meslek alanı haline gelme zorunluluğu ortaya çıktığında ve özellikle de psikoterapinin bu uygulama alanının bir parçası olmaya başlaması ile birlikte gerçekleşmiştir. Artık danışmanlık olarak nitelendirilen bu tür uygulamaların diğer danışmanlık alanlarında olduğu gibi profesyonel standartlar ve eğitimler sonucu kazanılacak yeterliklerle yapılabileceği savunulmaya başlanmıştır.⁹

Literatüre bakıldığında dini danışmanlık ve manevi danışmanlık kavramlarının çoğunlukla aynı anlamda ele alındığı görülmektedir. Halbuki maneviyat, bireyin daha yüce ve kudretli bir güçle kurduğu ilişki olarak tanımlandığı için *manevi danışmanlık* herhangi bir dinle sınırlı değildir. Nitekim manevi danışmanlık uygulamaları sadece dini problemlerle değil, dinden bağımsız kişisel birtakım problemlere de odaklanmaktadır. Dolayısıyla manevi danışmanın sadece teoloji bilgisi yeterli değildir hem teolojik hem de psikolojik bakış açısını bilmesi ve kullanabilmesi gerekir.¹⁰

Manevi danışmanlık ve rehberlik; teoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi alanlarla ilişkili olan eklektik ve uygulamalı bir disiplindir. Manevi danışmanlık salt psikolojik veya salt teolojik yaklaşımları yeterli görmeyen, maneviyat ve psikolojiyi yoğurarak çeşitli problemlere çözüm üretmeyi amaçlayan bir alandır.¹¹ Ancak literatürde manevi danışmanlığın psikolojik sorunlara çözüm üretmek gibi bir amacının olduğu yönünde

⁵Arslan Karagül, “Manevi Bakım: Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi (Hollanda Örneği)”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 15/40 (Haziran 2012), 5-27.

⁶Recai Doğan, “Müzakereler”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (Ankara: DİB, 2008), 2/609.

⁷Ahmet Önkal, “Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Çerçevesinde İmam-Cemaat İlişkileri”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, (Ankara: DİB, 2008), 2/575.

⁸Lindsay B. Carey - Jeffrey Cohen, “Pastoral and Spiritual Care”, *Encyclopedia of Global Bioethics*, ed. Henk ten Have (Springer, 2015), 2.

⁹Thomas S. James O’Connor, “Pastoral Counseling and Pastoral Care: is There a Difference?”, *Journal of Pastoral Care & Counseling* 57/1 (March 2003), 3-14.

¹⁰Dilen, H. (2019). *Manevi Danışmanlık ve Varoluşçu Psikoterapi* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 5-9.

¹¹Halil Ekşi - Çınar Kaya, *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016), 83.

bilgilere sık sık rastlanmaktadır. Halbuki bu psikolojinin diğer alanlarının işidir. Manevi danışmanlıkta esas hedef bireye yol göstermek, ona eşlik ve rehberlik etmektir.

Manevi danışmanlık; yaşanan sorunlar karşısında insanları desteklemek ve onlara olumlu bir bakış açısı kazandırmaktır.¹² Selçuk’a göre manevi danışmanlık; “Bir din görevlisinin birebir veya küçük grup ilişkisiyle, yeterli bir şekilde yaşamlarındaki problemlerini çözmede onlara yardımcı olma ve birey olarak potansiyellerini kullanmayı geliştirme uygulamasıdır.”¹³

Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri henüz başlangıç aşamasında sayılabilir. Ancak her geçen yıl maneviyata olan ilginin artması ile hem uygulama alanları hem de akademik çalışmalar gittikçe artmaktadır. Çeşitli devlet kurumları ile imzalanan protokollerin neticesinde istihdam alanının doğması ve nitelikli iş gücüne olan ihtiyacın artması ile paralel şekilde, “Manevi Bakım ve Danışmanlık” alanı ile ilişkilendirilebilecek lisansüstü programların ve sertifika programları açılmıştır.¹⁴ Ancak ülkemizde manevi danışmanlık alanı ile ilgili, ihtiyaç tespitine yönelik, bilimsel dayanağı olan, kültürümüze uyarlanmış veya kültürümüzden doğmuş teorik ve kuramsal bilgiler henüz yeterli değildir. Öncelikle psikoloji, teolojiyi ve maneviyatı birlikte ele alan ayrıntılı ve çok boyutlu çalışmalara ihtiyaç vardır. Nitekim kültürümüzde alanla ilgili gerekli alt yapı çalışmaları yapılmadan araştırmacıların pratik uygulamalara yönelmesi çeşitli zorluklara neden olmuştur.

Bu çalışma, manevi danışmanlık ve rehberlik alanında literatürde kullanılan kavramlardan yola çıkarak son üç yıl içerisinde hangi çalışmaların yapıldığını ortaya koymayı ve bu vesile ile araştırmacılara konu seçimi ve zaman tasarrufu noktasında fayda sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın temel konusu “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik” alanında 2017-2020 yılları arasında yapılmış makale ve tez çalışmalarının tespitidir. Bu çalışma temelde bir bibliyografya çalışmasıdır. Söz konusu çalışmaları tespit etmek için ulusal veri tabanlarından faydalanılmıştır. Tespit edilen çalışmalar “Manevi Danışmanlık” ile alakalı yayımlanan çalışmalardır. Ayrıca, bir bibliyografyanın ortaya konulmasının yanı sıra, manevi danışmanlık için kullanılan kavramlar da kısaca ele alınmaktadır. Nitekim bahsi geçen kavramlar literatürde sık sık birbirinin yerine kullanılmaktadır.

Araştırmanın birtakım sınırlılıkları mevcuttur. Araştırma belirli anahtar kelimeler kullanılarak yapılmıştır ve maneviyatla alakalı her makaleye yer verilmek yerine anahtar kelimeleri içeren makalelere yer verilmiştir. Araştırma, sadece manevi danışmanlık, dini danışmanlık, manevi bakım ve manevi destek konuları ile alakalıdır. Dolayısıyla başlığında bu anahtar kelimelerden birini bulunduran çalışmalara yer verilmiştir. Sadece ulusal çalışmalara ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan bazı

¹²Ekşi –Kaya, *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma*, 83.

¹³Mualla Selçuk, “2000’li Yıllara Girerken İrşat Anlayışımız Üzerine Bazı İlk Düşünceler”, *II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri* (Ankara: DİB, 2003), 2/458-467.

¹⁴İlker Yenen, “Türkiye’de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Literatürü Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (Aralık-2017), 157-219.

yazarların yurt dışında yayınlanan çalışmalarına yer verilmiştir. Araştırma verileri ulaşılabilen makale ve tezlerle sınırlıdır. Ayrıca bu çalışmada temel amaç son 3 yıla ait çalışmaların bibliyografyasını oluşturmak olduğu için elde edilen veriler betimsel niteliktedir, genelleme yapılamaz.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır. İSAM, Google Akademik ve YÖKTEZ veri tabanları üzerinden “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik”, “Dini Danışmanlık ve Rehberlik”, “Manevi Bakım”, “Manevi Destek”, “Spiritüel Bakım”, “Spiritüel Destek” kelimeleri (makale başlıklarında) aratılarak (konusu direkt anahtar kelimelerle alakalı olan) 2017-2020 yılları arasında yapılan çalışmalar incelenmiştir. 2017’ye kadar yapılan çalışmaları konu edinen kapsamlı bir çalışma¹⁵ olduğu için 2017-2020 aralığında yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Veri tabanları üzerinden ilgili anahtar kelimeler aracılığıyla ulaşılan çalışmalar alfabetik sıraya konularak (APA Stili) bibliyografya oluşturulmuştur. Elde edilen veriler değerlendirme kısmında betimsel analiz tekniği ile yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Tezler

3.1.1. “Dini Danışmanlık ve Rehberlik” Hakkındaki Tezler

Öztürk, E. (2019). *Aile bütünlüğünün korunması kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı aile ve dini rehberlik bürolarının işlevi: Antalya Müftülüğü örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Parlak, A. (2019). *Cezaevlerinde dini danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin verimliliği (Yozgat Cezaevi örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Yıldırım, S. (2019). *Yaşanmış olaylar bağlamında dini danışmanlığa konu olan aile içi sorunlar: Bursa ve İzmir örneği* (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Aile İrşat ve Rehberlik Hizmetlerinin din eğitimi açısından değerlendirilmesi (Elâzığ ili örneği)

3.1.2. “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik” Hakkındaki Tezler

Dilan, H. (2019). *Manevi danışmanlık ve varoluşçu psikoterapi* (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

İncir, Z. V. (2019). *Manevî danışmanlıkta naratif terapi ve anlam arayışı* (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi).

¹⁵bk. Yenen, “Türkiye’de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Literatürü Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma”, 157-219.

Karci-Aksan, B. (2019). *Sağlık hizmetlerinde manevi danışmanlık: Ankara ilinde bulunan bir kamu hastanesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı).

Kılınçer, H. (2017). *Tıp, psikoloji ve ilahiyat öğrencilerinin Türkiye’deki manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarına yönelik tutumları üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Memiş, H. (2018). *Manevi danışmanlık uygulamalarının ergenlerin ergenlik sorunlarıyla başa çıkma düzeylerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı).

Özkan, A. (2019). *Türkiye’de sağlık hizmetlerinde manevi danışmanlık: Bir karma yöntem araştırması* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Özoğul, A. (2020). *Manevi danışmanlık ve rehberlikte logoterapinin uygulanabilirliği* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

Sarı, R. (2019). *Hastane hizmetleri kapsamında kadın doğum bölümünde manevi danışmanlık (Konya Dr. Ali Kemal Belviranlı Kadın Doğum ve Çocuk Hastanesi örneği)* (Yüksek Lisans Tezi Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

Şenbaş, H. (2019). *Psiko-sosyo-teolojik yaklaşımlar çerçevesinde manevi danışmanlık ve rehberliğin teorik temelleri ve pratik yansımaları* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

Şimşek, F. Z. (2019). *Manevi danışmanlık ilkeleri bağlamında Mevlâna ve Yunus Emre düşüncesinin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

Taşkın, H. H. (2019). *Lise öğrencilerindeki akademik başarı ve sınav kaygısı ile manevi danışmanlık ve rehberlik ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Tınmaz, G. (2019). *Fransa’da manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları* (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi).

Yıldırım, M. (2019). *İhsan modeli ile manevi danışmanlık uygulamalarının psikolojik rahatsızlıklar üzerindeki iyileştirici etkisi üzerine deneysel bir çalışma* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Anabilim Dalı).

3.1.3. “Manevi Bakım” Hakkındaki Tezler

Acar, G. (2019). *Onkoloji hastalarının manevi bakım gereksinimleri ile onkoloji hemşirelerinin manevi bakım yeterliliklerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Aktaş, G. (2019). *Klinik hemşirelerin profesyonel benlik kavramı ile spiritüel bakım algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Arslan, R. (2020). *Din psikolojisi ve manevi bakım uzmanlarının meslek etiği* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Çidem, A. (2020). *Hemşirelerin maneviyat ve manevi bakım düzeyleri ile duygusal emek davranışları* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Damar, M. (2020). *Mesnevî hikâyelerinde manevi bakım unsurları* (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Doğan, S. (2018). *Kronik hastalığı olmayan yaşlı bireylerde manevi bakım, yaşam kalitesi ve aradaki ilişkinin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Döndü, N. (2019). *Onkoloji hastalarında anksiyete ve depresyon düzeyinin manevi bakım gereksinimine etkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Durğun, A. (2017). *Hastanelerde bakım hizmeti veren meslek elemanlarının manevi bakıma ilişkin düşüncelerinin belirlenmesi (Bolu örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Es, M. (2018). *Sağlık bilimleri öğrencilerinin maneviyat ve manevi bakım algılarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Güler-Ünal, A. G. (2018). *Almanya Federal Cumhuriyeti’nde polis teşkilatında manevi bakım uygulaması ve Türkiye’de uygulanabilirliği* (Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Irmak, H. (2018). *Psikiyatri hemşirelerinin manevi bakım uygulamaları, algıları ve yeterlilikleri arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Kabakçı, E. N. (2019). *Ebelerde spiritüel bakım yetkinliğinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Karaman, A. (2019). *Hemşirelerin manevi bakım algıları ile manevi bakım yeterlilikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Kaya, M. Ş. (2018). *Sağlık hizmetleri bağlamında manevi bakım (Hollanda ve Türkiye örneklerinin karşılaştırılması)* (Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı).

Köktürk-Dalcalı, B. (2018). *Onkoloji birimlerinde tedavi gören bireylerin manevi bakım gereksinimleri ve hemşirelerin bakım uygulamaları* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Kurt-Sezer, H. (2018). *Pediatric hemşirelerinin duygu gereksinimleri ile maneviyat ve manevi bakım hakkındaki görüşlerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Nas, İ. (2018). *Hemşirelerin maneviyat ve manevi bakım alguları ile mesleğe yönelik tutumları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Odabaş, Y. (2020). *Engelli çocuk annelerine verilen manevi bakım desteğinin manevi iyilik ve umut düzeylerini arttırmaya etkisinin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Otuzoğlu, M. (2017). *Onkoloji hastalarının manevi bakım gereksinimlerini belirlemeye yönelik ölçeğin geliştirilmesi*. (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Pehlivan, A. (2018). *Manevi bakım ve danışmanlığın imam hatip ortaokul öğrencilerinin ruh sağlığı ve manevi iyi oluşlarına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Tekeş, A. (2019). *Manevi bakım hizmetlerinin kaygı, depresyon ve umutsuzluk üzerine etkisi (Kayseri Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

3.1.4. “Manevi Destek” Hakkındaki Tezler

Akıncı, H. (2017). *Madde bağımlılığı ve manevi destek* (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Çağlan, K. (2019). *Psikolojik hastalıkların yanlış yorumlanması ve inanç eksikliği olarak damgalanması sürecinde manevi destek ihtiyacı* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Erdem, M. (2017). *Manevi destek hizmetleri ve Türkiye’de kurumsallaşması* (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Kızıltuğ, H. (2019). *Sağlık çalışanlarının palyatif bakım tecrübesinin manevi destek açısından değerlendirilmesi (Konya Eğitim Araştırma Hastanesi örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Küçük, İ. (2019). *Hastaların manevi destek gereksinimlerinin ve sağlık profesyonellerinin manevi destek algılarının belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).

Özden, F. G. (2019). *Kur’an kurslarında yetişkinlere yönelik manevi destek hizmetleri* (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Pehlivan, M. (2018). *Sağlık çalışanlarına göre hastanelerdeki manevi destek ve rehberlik projesi uygulaması: Afyonkarahisar Devlet Hastanesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Selvi, Y. (2019). *Terminal dönemdeki hastalara bakım veren hemşirelerin ölüme karşı tutumları, manevi destek algıları ve bunlar arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı).

Usta, Z. (2018). *Türkiye’de hastanelerde manevi destek hizmetleri (manevi destek görevlileri üzerinde bir araştırma)* (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

3.2. Makaleler

3.2.1. “Dini Danışmanlık ve Rehberlik” Hakkındaki Makaleler

Altaş, N. (2017). Hastanelerde dinî danışmanlık uygulamalarında amaç belirleme (uygulama için temel hareket noktaları). *Diyanet İlmî Dergi*, 53(1), 11-42.

Angın, Y., & Altaş, N. (2018). Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Görevlilerinin Karşılaştıkları Psikososyal Sorunlara Yaklaşımlarının Dini Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 18(2), 661-689.

Aybey, S. (2017). Aile içi iletişim problemlerinde dini danışmanlığın önemi (Diyanet İşleri Başkanlığı örneği). *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 19-33.

Aydeniz, N. (2020). Dini danışman ve manevi rehber olarak imamların mahalle yaşamına sağlayabileceği katkı üzerine. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 1-34.

Çamur, F. Y. (2020). Dini Danışmanlıkta Danışan Danışman İlişkisi Hadisler Çerçevesinde Teolojik Bir Bakış. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 647-678.

Mürsel, C. (2020). Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Görevlilerinin Karşılaştıkları Problemlere Dini Danışmanlık ve Rehberliğin Katkısı (Bingöl Örneği). *Antakiyat*, 3(2), 231-255.

Söylev, Ö. F. (2017). Dini danışma ve rehberliğin temel kavramları ve tarihi arka planı üzerine bir değerlendirme. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(1), 255-296.

Söylev, Ö. F. (2017). Dinî danışma ve rehberliğin teolojik temellerine İslâmî yaklaşım. *Diyanet İlmî Dergi*, 53(2), 75-100.

Söylev, Ö. F. (2020). Din Perspektifinden Obsesif-Kompulsif Bozukluklar: Modern Yaklaşımlar ve Ebû Zeyd El-Belhî'nin Katkıları. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24(2), 891-909.

Sözcün, Z. Dinî Danışma ve rehberliğin hayatımızdaki yeri ve önemi. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 3(1), 207-220.

Uğurlu, H. S. Ve Ege, R. (2018). Bir İsimlendirme Problemi: Dinî Danışmanlık. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 7(2).

3.2.2. “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik” Hakkındaki Makaleler

Abay, K. C. (2020). Cezaevi hizmetlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (2), 243-254.

Aka, M. (2020). Dine ve kültüre duyarlı psikolojik danışmanlık-I: Manevi danışmanlık perspektifinden kuramsal analizler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (2), 201-233.

Altıntaş, M. E. (2018). Hastanelerde gerçekleştirilen manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetleri üzerine nitel bir araştırma (Kayseri örneği). *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (11), 221-256.

Altıntaş, M. E. (2019). Ceza infaz kurumlarında gerçekleştirilen manevî rehberlik ve din hizmetleri üzerine nitel bir araştırma (Kayseri örneği). *Diyanet İlmî Dergi*, 55(1), 81-119.

Aydeniz, N. (2020). Dini danışman ve manevi rehber olarak imamların mahalle yaşamına sağlayabileceği katkı üzerine. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 1-34.

Baş, S. (2017). Manevi danışmanlıkta duanın bir destekleme metodu olarak kullanımı. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(52).

Canatan, K., & Yıldırım, L. (2018). Manevi rehberlik kurumunun mesleki ilkeleri. *Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (13), 73-82.

Ceylan, Y., ve Özaydın, M. (2020). Manevi/Dini Danışmanlıkta Değer Algısı. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (16), 284-301.

Çağlan, K., ve Göcen, G. (2020). Psikolojik yardım almanın dini/manevi açıdan damgalanması ve bu süreci yaşayanların manevi danışmanlık hizmetlerinden beklentileri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 18(39), 137-172.

Çelebi, Ç. D. (2017). Manevi psikolojik danışmanlık alanında sosyal adalet kavramının irdelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (64), 87-99.

Doğan, M. (2017). Hastane örneği üzerinden manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine genel bir bakış. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(2), 1267-1304.

Eryücel, S. (2018). Koruma altındaki çocuklara yönelik dini manevi rehberlik uygulamaları ile umut ve psikolojik sağlamlık ilişkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, (80), 367-385.

Güven, İ. F. (2020). Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberlik alanında yapılan tezler (2018-2019) üzerine değerlendirmeler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (1), 115-150.

Güvenç, E. (2020). Manevi danışmanlığın felsefi temelleri bağlamında stoa ahlak öğretisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(2), 529-558.

Karagöz, S. (2020). Manevi içerikli grup rehberliğinin özel gereksinimli çocuk sahibi annelerin dini başa çıkma düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 298-317.

Karasu, T. ve Demirkol, A. A. (2018). Üstün yetenekli öğrencilerin ihtiyaç duydukları manevi danışmanlık hizmetleri üzerine bir inceleme. *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 112-127.

Kasapoğlu, F. (2017). Psikolojik danışma süreci ve maneviyat: Bir bütünleştirme arayışı. *Hikmet Yurdu*, 10(19), 141-157.

Keskinoğlu, M. Ş. ve Ekşi, H. (2019). Islamic spiritual counseling techniques. *Spiritual Psychology and Counseling*, 4(3), 333-350.

Koç, M. (2017). Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hastanelerdeki manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetleri (1995-2015): Sınırlılıklar ve bir eğitim programı önerisi. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, 321-371.

Koç, M. (2018). Manevi danışmanlıkta bir değer-terapi çalışması: İskoçya örneği. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 93-146.

Koç, M. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı’nın cezaevlerindeki manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri (1950-2018): Sınırlılıklar ve bir eğitim programı önerisi. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 8-47.

Koç, M. (2019). Yüksek Din Öğretiminde Yeni Bir Paradigma Olarak Bölümleşme: 'Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü' Önerisi. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (10), 59-112.

Koç, M. (2020). Birleşik Krallık’ta manevi danışmanlık eğitimi (2020) ve uygulaması (2011) üzerine değerlendirmeler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (1), 13-60.

Koç, M. (2020). Türkiye’deki manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları bağlamında ‘II. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi’ (2018) üzerine bibliyometrik analizler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (2), 29-96.

Koç, Y. (2020). Manevi danışmanlık ve rehberlik farklı alanlardan araştırma bulguları ve değerlendirmeler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (1), 203-213.

Koç, Y. (2020). Danışan merkezli manevi danışmanlık örneği olarak İslam peygamberi Hz. Muhammed'in uygulamaları. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (2), 159-200.

Kula, N. (2020). Manevi danışmanlık açısından Fatıha suresinin psikolojik analizi. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (2), 135-158.

Maçın, H., Çevik, M., ve Akay, A. (2020). Üniversite öğrencilerinin manevi danışmanlık ve dinî destek ihtiyacı: Adıyaman Üniversitesi örneği. *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 2020/1, 38-54.

Peçenek, M. A. (2019). Manevi danışmanlık ve rehberlik I-II. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 104-113.

Şentürk, H. ve Korkmaz-Çetin, G. (2020). Hastanelerde manevi danışmanlık hizmetleri ihtiyacı üzerine pilot bir araştırma: SDÜ Hastanesi örneği. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 10(2), 373-396.

Ürkmez, A. (2017). Nebevî sünnette mânevî danışma ve rehberlik: Abdullah B. Amr'ın “İbadet Hayatı” görüşmesi. *Diyanet İlmi Dergi*, 53(3), 11-23.

Tunç, B., ve Totan, T. (2020). Okul psikolojik danışmanlığında manevi iyi oluşun kullanımı: Tarihsel gelişim, kuramsal temeller ve öneriler. *Ege Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 1-20.

Yasa, M. (2017). Manevi rehberlikte varlıklar arası olumlu derin ilişkiler kurmanın mistik değeri-Yunus Emre örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (42), 5-15.

Yenen, İ. (2017). Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberlik literatürü üzerine bibliyografik bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (46), 157-219.

Yeşilkayalı, E. (2018). Sosyal çalışma uygulamalarında manevi değerlendirmenin yeri ve önemi: David R. Hodge'ın çalışmaları çerçevesinde genel bir bakış. *Tarih Okulu Dergisi*, 11(36), 88-103.

3.2.3. “Manevi Bakım” Hakkındaki Makaleler

Ağılkaya-Şahin, Z. (2018). Pastoral psikoloji merkezinde klinik manevi bakım eğitimi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, (7), 43-62.

Akın, B., & Yılmaz, S. (2020). Ebelik öğrencilerinin maneviyat ve manevi bakımı algılama düzeylerinin belirlenmesi. *Türkiye Klinikleri Journal of Health Sciences*, 5(1), 56-62.

Atan, G., Özer, Z., & Bahçecioğlu-Turan, G. (2020). Kanser hastalarında umutsuzluk ve manevi bakım algısının değerlendirilmesi. *Journal of Contemporary Medicine*, 10(2), 266-274.

Belen, F. Z., Özhavzalı, M., Selimoğlu, Ö., & Yağız, F. T. (2019). Türk tasavvuf müziği ve el sanatı ile yapılandırılmış manevi bakım uygulaması: Kırıkkale şehit anneleri örneği. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (41), 99-134.

Bölüktaş, R. P. (2018). Palyatif bakım hastalarında manevi bakım. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(13), 51-72.

Bulduk, S., Usta, E., ve Dinçer, Y. (2017). The influence of skill development training program for spiritual care of elderly individual on elderly care technician students' perception of spiritual support. *Journal of religion and health*, 56(3), 852-860.

Bulut, H. K., ve Meral, B. (2019). Öğrenci hemşirelerin maneviyat ve manevi bakımı algılama düzeyleri ve etkileyen bazı faktörlerin belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(4), 353-362.

Ceylan, İ. (2020). Madde Bağımlısı Bireylerin Değişim Sürecindeki Farkındalık Düzeylerine Varoluşsal-Manevi Yaklaşım. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (2), 97-134.

Çınar, F., ve Eti-Aslan, F. (2017). Spiritüalizm ve hemşirelik: Yoğun bakım hastalarında spiritüel bakımın önemi. *JAREN: Journal of Academic Research in Nursing*, 3(1), 37-42.

Çınar, F. (2018). Yaşlı ve engelli bireylerde manevi bakımın önemi. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(13), 35-49.

Dağcı, A. (2018). Türkiye'de sağlık hizmetlerinde manevi bakımla ilgili araştırmalar: Sistemik bir analizi. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(13), 1-22.

Dağcı, A. (2020). Huzurevi yaşlılarında sevgi: Manevi başa çıkma bağlamında bir araştırma. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (2), 9-28.

Dağcı, A. (2020). Suç işlemiş bireylere yönelik manevi ve dini hizmetlerle ilişkili araştırmalar üzerine bir inceleme. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (1), 61-95.

Dağhan, S. (2018). Nursing students' perceptions of spirituality and spiritual care; an example of Turkey. *Journal of religion and health*, 57(1), 420-430.

Ercan, F., Körpe, G. ve Demir, S. (2018). Bir üniversite hastanesinde yataklı servislerde çalışan hemşirelerin maneviyat ve manevi bakıma ilişkin algıları. *Gazi Medical Journal*, 29(1), 17-22.

Erişen, M., ve Sivrikaya, S. K. (2017). Manevi bakım ve hemşirelik. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(3), 184-190.

Gencer, N. (2019). Palyatif bakımın manevi boyutuna alternatif bir yaklaşım olarak ritüelleştirme: Bir kavram analizi. *Dini Araştırmalar*, 22(56), 489-502.

Genç, Y., ve Durğun, A. (2018). Manevi bakımın gerekliliği ve bakım hizmeti veren meslek elemanlarının manevi bakıma ilişkin düşünceleri. *Electronic Turkish Studies*, 13(9).

Güler-ÜNAL, A. G., & Yılmaz, S. (2020). Almanya federal cumhuriyeti polis teşkilatında manevi bakımın tarihi süreci ve uygulama şekli. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20(1), 421-452.

Gürdoğan, E. P., Kurt, D., Aksoy, B., Kınıcı, E., & Şen, A. (2017). Nurses' perceptions of spiritual care and attitudes toward the principles of dying with dignity: A sample from Turkey. *Death studies*, 41(3), 180-187.

İsmailoğlu, E. G., Özdemir, H., Erol, A., & Zaybak, A. (2019). Spiritüel bakım gereksinimleri ölçeği türkçe formunun geçerlik ve güvenilirliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 12(4), 255-263.

Kaçal, Z., & Demirsoy, N. (2018). Yoğun bakım hastalarında spiritüel değerlendirme. *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(2), 170-175.

Kalkım, A., Dağhan, Ş., & Midilli, T. S. (2019). Hemşire akademisyenlerin maneviyat/manevi bakım algıları ve manevi bakım yeterlilikleri. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 6(2), 1-10.

Karadağ-Arlı, S., Bakan, A. B., & Erişik, E. (2017). An investigation of the relationship between nurses' views on spirituality and spiritual care and their level of burnout. *Journal of Holistic Nursing*, 35(3), 214-220.

Karslı, N. (2019). Manevi bakımı destekleyici bir uygulama: Müzik terapi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(35), 267-294.

Kökcü, Ö. D., & Kutlu, Ö. (2020). Kardiyovasküler sistem hastalıklarında spiritüel bakım. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 36(1), 53-59.

Köktürk-Dalcalı, B. (2019). Palyatif bakım birimlerinde manevi bakım ve hemşirelik. *Sakarya Üniversitesi Holistik Sağlık Dergisi*, 2(2), 29-37.

Mermer, G., Akyüz, M. D., & Can, H. O. (2019). Midwifery students' perceptions of spirituality and spiritual care: An example from western Turkey. *Journal of religion and health*, 58(2), 666-676.

Midilli, T. S., Kalkım, A., & Dağhan, Ş. (2017). Spiritual care-related opinions and practices of nursing students Hemşirelik öğrencilerinin manevi bakıma ilişkin görüş ve uygulamaları. *Journal of Human Sciences*, 14(1), 666-677.

Olgun, Ş. (2019). Meme kanserli bireylerde manevi bakımda hemşirenin rolü. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(3), 268-274.

Otuzoğlu, M. (2020). Kanser hastalarının manevi gereksinimlerini değerlendirmeye ilişkin ölçek çalışmalarının incelemesi. *Journal of Contemporary Medicine*, 10(1), 138-145.

Özdoğan, Ö. (2020). Kanser hastası ve ailesine manevi bakım. *Türkiye Klinikleri Tıbbi Onkoloji-Özel Konular*, 13(1), 52-58.

Özer, Z., Yıldırım, D., Akince, E. K., ve Bölüktaş, R. P. (2019). Hemşirelerin palyatif bakım hastalarında manevi bakım uygulamaları. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 97-108.

Pour, H. A., Özvurmaz, S., & Kunter, D. (2017). Evaluation of perception and practice model of spiritual care in intern nursing and midwifery students hemşirelik ve ebelik intörn öğrencilerinde manevi bakıma yönelik algı ve uygulama modelinin değerlendirilmesi. *Journal of Contemporary Medicine* 7(3): 225-233.

Saraçoğlu, A. D. (2019). Dezavantajlı Gruplar-Psiko-Sosyal ve Manevi Bakım. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 89-93.

Schuhmann, C., & Damen, A. (2020). İyiyi Temsil Etmek: Seküler Bir Çağda Pastoral Bakım (Çev., Mustafa Kısakol) *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (1), 173-191.

Sezer, H. K., ve Geçkil, E. (2018). Pediatri hemşirelerinin duygu gereksinimleri ile maneviyat ve manevi bakım hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 7(2), 167-174.

Şirin, T. (2018). Spiritual care in palliative care in Turkey. *The Most Recent Studies in Science and Art*, 840.

Şirin, T., & Göksel, F. (2020). Investigation of the spiritual care effects on anxiety, depression, psychological distress and spiritual levels of turkish muslim radiotherapy patients. *Journal of Religion and Health*, 1-19.

Türk, R. (2020). Ebelerin maneviyat ve manevi bakıma ilişkin görüşlerinin belirlenmesi: Kars örneği. *KAFKAS*, 116.

Uçak-Ekinci, D. (2019). Spiritual Care in muslimischen Kontexten. Ein Überblick über aktuelle Entwicklungen. *Peng-Keller S, Neuhold D (Hg.) Spiritual Care im globalisierten Gesundheitswesen. Historische Hintergründe und aktuelle Entwicklungen. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft*, 207-230.

Yağlı, N., & Özdoğan, Ö. (2019). Gaziler ve yakınlarının manevi bakım ihtiyaçlarının belirlenmesine yönelik nitel bir araştırma. *Journal of Analytic Divinity*, 3(2), 67.

Yıldırım, D., Özer, Z., & Bölüktaş, R. P. (2018). Hemşirelerin manevi bakım odaklı yaklaşımları. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(13), 23-34.

3.2.4. “Manevi Destek” Hakkındaki Makaleler

Altuntaş, M., Öztürk, E., & Arıkın, S. (2019). Madde bağımlılığı tedavisinde manevi desteğin ekip çalışması ile yürütülmesi. *The Journal of Social Science*, 3(5), 195-207.

Bakiler, E., & Ekşi, H. (2018). A phenomenological analysis of the spiritual support services in state hospitals: The case of Turkey. *Journal of Pastoral Care & Counseling*, 72(2), 116-128.

Erdem, M., ve Kesgin, B. (2017). Manevi destek uygulayıcılarının manevi destek hizmetlerine ilişkin görüşleri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15), 124-140.

Erdem, M., ve Kesgin, B. (2018). Türkiye’de manevi destek hizmetlerinin kurumsallaşması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 69-92.

Erenoğlu, R., ve Can, R. (2019). Hemşirelik bölümü öğrencilerinin manevi destek algıları ve etkileyen faktörler. *Journal of Academic Research in Nursing*, 5(1), 23-30.

İşbilen-Esendir, N., ve Kaplan, H. (2018). Sağlık çalışanlarının maneviyat ve manevi destek algısı: İstanbul örneği. *Ekev Akademi Dergisi*, (73), 317-332.

Kara, E. (2018). Engelli çocuğa sahip annelere yönelik manevi destek ile güçlendirme uygulaması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 11(57), 311-322.

Kara, E. (2019). İnfaz koruma memurlarının manevi destek ihtiyaç ve kaynaklarının belirlenmesi üzerine nitel bir uygulama. *Eskiye*, (39), 419-444.

Kesgin, B., ve Erdem, M. (2018). Türkiye’de manevi destek hizmetlerinin kurumsallaşması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 69-92.

Korkmaz, S. (2017). Manevi destek hizmetleri: Wilhelm Schmid'in yaklaşımı. *Journal of International Social Research*, 10(52).

Macit, M., ve Karaman, M. (2019). Hemşirelerde manevi destek algısının incelenmesi. *SDÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(3), 293-302.

Öztürk, O. (2018). Hastanelerde manevi destek uygulamaları ve yasal dayanakları. *Toplum ve Hekim*, 33(2), 112-120.

Tambağ, H., Mansuroğlu, S., & Yıldırım, G. (2018). Yoğun bakım ünitelerinde çalışan hemşirelerin manevi destek algılarının belirlenmesi: Bir pilot çalışma. *Journal Of Contemporary Medicine*, 8(2), 159-164.

Yılmaz, D. U., Yılmaz, D., Karaman, D., & Çalışkan, S. (2019). Hemşirelerin Manevi Destek Algıları ve İlişkili Faktörler. *JAREN*, 5(3):188-193.

3.3. Ekler

3.3.1. Kitaplar - Kılavuzlar

Ağılkaya-Şahin, Z. (2017). *Manevi Bakım ve Danışmanlık*. Marmara Akademi Yayınları.

Atak, M. (Ed.). (2017). *Maneviyat Psikolojisi 2*. Elit Yayınları.

Atak, M. (Ed.). (2019). *Maneviyat Psikolojisi 3*. Kimlik Yayınları.

Ayten, A. (Ed.). (2017). *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*.

Dem Yayınları.

Ayten, A. (Ed.). (2019). *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Farklı Alanlardan Araştırma Bulguları ve Değerlendirmeler*. Dem Yayınları.

Ayten, A., Ekşi, H., Zengin, M. ve Tınaz, N. (Ed.). (2019). *Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. DEM Yayınları (E-Kitap).

Ayten, A., Koç, M. ve Tınaz N. (Ed.). (2017). *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Cilt 1*.

Dem Yayınları.

Ayten, A., Koç, M. ve Tınaz N. (Ed.). (2017). *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Cilt 2*.

Dem Yayınları.

Ayten, A. ve Düzgüner, S. (2020). *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Coşkunsever, A. (2018). *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. DEM Yayınları.

Düzgüner, S. ve Soykök, M. (2020). *Gençlere Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Ekşi, H. (Ed.). (2017). *Psikoterapi ve Psikolojik Danışmada Maneviyat-Kuramlar ve Uygulamalar*. Kaknüs Yayınları.

Ekşi, H. (Ed.). (2020). *Aile Terapisi-Manevi Yönelimli Bir Perspektif*. Nobel Akademi Yayıncılık.

Ekşi, H. (Ed.). (2020). *Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma*. Nobel Akademi Yayıncılık.

Genç, M. F. ve Genç, S. (2018). *Manevi Bakım, Dini Danışma ve Rehberlik Açısından Aile İrşat ve Rehberlik Büroları*. Gece Akademi.

Güllü, Ö. (2019). *Kadınlar Hapishanesi (Hollanda Hapishanelerinde Manevi Danışmanlık Yapan Bir Türk'ün Günlüğünden)*. Nobel Bilimsel.

Gülmez, Ç. ve Yenen, H. (2020). *Kadın Konukevlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Gümüş- Böke, E. Ve Karagöz, S. (2020). *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Gürsu, O. ve İşbilen, N. (2020). *Bağımlılara Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Karaman, K. ve Işık, H. (2020). *Ceza İnfaz Kurumlarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kaya-Göktepe, A. ve Coşkunsever, A. (2020). *Çocukeyi, Çocukeyleri Sitesi ve Çocuk Destek Merkezlerinde Manevi Danışmanlık*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Köylü, M. ve Altaş, N. (Ed.). (2017). *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. DEM Yayınları.

Kula, M. N. ve Sel, S. (2020). *Engellilere Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Özkan, A. ve Ayten, A. (2020). *Hastanelerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Pehlivan, M. (2020). *Hastanelerde Manevi Danışmanlık*. Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık.

Söylev, Ö. F. (2020). *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Şirin, T. (2018). *Manevi Danışmanlıkta İhsan Modeli*. Kaknüs Yayınları.

Şirin, T. (2018). *Dini Danışma ve Rehberlik & İhsan Modeli-Manevi Danışmanlık*. MİM Akademi Yayınları.

Telek, S. ve Düzgüner, S. (2020). *Huzurevi, Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Tınaz, N., Ayten, A., Zengin, M. ve Ekşi, H. (Ed.). (2020). *Spiritual Counselling and Care in Health and Prison Services: Diverse Experiences & Practices*. DEM Yayınları (E-Kitap).

Zengin, M., Tınaz, N., Ayten, A. ve Ekşi, H. (Ed.). (2019). *Cezaevi Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. DEM Yayınları (E-Kitap).

3.3.2. Bildiriler

Genç, M. F. (2018). Camide Manevi Bakım, Dini Danışmanlık Hizmetleri ve Din Görevlileri. IX Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu, 03-04 Ekim 2018.

Karşlı, N. (2018). Kültürlerarası Manevi Bakım Uygulamaları Bağlamında Müslüman Bireylere Yönelik Manevi Bakım Önerileri, *IV. Uluslararası Din Bilimleri Sempozyumu*, Elâzığ: Asos Yayınevi, s. 109-130.

Kula, M. N. (2019). Manevi Danışmanlık Açısından Kuran'daki “Bakara” ve “Mülk” Surelerinin Bazı Ayetlerinin Anlamı ve Önemi. *11. Uluslararası Çinden Adriyatığe Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Bursa, Türkiye, 8-10 Kasım 2019.

Maraz, H. (2018). Cezaevi İçi ve Dışında Mahkûm Refleksinin Kontrol Hedefi Olarak Manevi Danışmanlık Hizmetleri. *I. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, s. 510-523.

Söylev, Ö. F. (2018). Sağlık Hizmetlerinde Manevi Destek Yöntemi Olarak Duanın Kullanılması. *4. Uluslararası Din Bilimleri Sempozyumu*, 3-4-5 Mayıs 2018, 139-145.

Söylev, Ö. F. (2019). Hz. Peygamber’in Uygulamalarında Manevi Destek ve Danışma Yaklaşımları, *11. Uluslararası Çinden Adriyatığe Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Bursa, Türkiye, 8-10 Kasım 2019.

Söylev, Ö. F. (2019). Türkiye’de Dini/Manevi Danışma ve Rehberlik ile İlgili Yapılan Doktora Tezlerinin İçerik Analizi, *11. Uluslararası Çinden Adriyatığe Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Bursa, Türkiye, 8-10 Kasım 2019.

Bu çalışmada ek başlık altında ele alınan kitaplar ve bazı bildiriler sadece ek bilgi olarak verilmiştir. 2018 yılında gerçekleşen II. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi’nde sunulan bildirilere ise kapsamlı bir çalışmada ele alındığı için değinilmemiştir.¹⁶

SONUÇ

Maneviyat hakkındaki çalışmalar son yıllarda artış göstermiştir. Literatürde adı geçen makale ve tez çalışmaları incelendiğinde genellikle betimsel yöneme dayanan çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Konuları açısından inceleyecek olursak; son üç yılda yapılan çalışmalardan dini danışmanlık ve rehberlik ile ilgili olan tezlerin, aile ve cezaevi konularını ele aldığı; manevi bakım ve manevi destek ile ilgili tezlerin ise, çoğunlukla hastane örneklemi konu aldığı görülmektedir. Özellikle de manevi bakım konusundaki tezlerin hemşireler ve onkoloji hastalarının manevi bakım algıları ve gereksinimleri üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Manevi danışmanlık ve rehberlik ile ilgili tezlere bakıldığında ise, sağlık alanının yanı sıra çeşitli teorik çalışmalar, manevi danışmanlık ve rehberliğin Türkiye ve Fransa gibi ülkelerdeki durumu ve manevi danışmanlık ve rehberliğin uygulanmasına yönelik birkaç çalışma göze çarpmaktadır.

Diğer çalışmalara oranla makale çalışmalarının sayısı ve konu çeşitliliği bakımından daha zengin olduğu söylenebilir. Nitekim literatüre bakıldığında sadece ‘Maneviyat’ yazıldığında binlerce çalışma ortaya çıksa da bu çalışmanın konusu gereği maneviyatın kapsamı, belirli anahtar kelimeler kullanılarak daraltılmıştır. Elde edilen makale çalışmalarına bakıldığında, çalışmalarda yine betimsel yöntemin hâkim olduğu görülmektedir. Ele alınan konular açısından; ‘Dini Danışmanlık ve Rehberlik’ konusu ile ilgili yapılan çalışmalarda dini danışmanlık ve rehberliğin teolojik temelleri ve bu alandaki uzmanların bakış açıları ve problemleri üzerine çalışmalar göze çarpmaktadır. Manevi danışmanlık ve rehberlik ile ilgili makalelere bakıldığında, manevi danışmanlık ve rehberliğin temelleri; başka ülkelerde manevi danışmanlık ve rehberliğin mevcut durumu; hastanede ve ceza evlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik; psikoloji, PDR, sosyal çalışma gibi uygulama alanlarında manevi danışmanlık ve rehberlik gibi uygulama alanına da ışık tutabilecek çalışmalar ve az sayıda olsa da uygulamaya dönük

¹⁶bk. Koç, M. “Türkiye’deki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları Bağlamında ‘II. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi’ (2018) Üzerine Bibliyometrik Analizler”, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 2 (2018), 29-96.

birkaç çalışma tespit edilmiştir. Manevi bakım ve manevi destek konusu ile ilgili makaleler, genellikle hemşireler ve sağlıkla alakalı konularda, özellikle sağlık bilimleri alanında yoğunlaşmaktadır.

Belirlenen anahtar kavramlar arasında en çok hangi kavramın kullanıldığına bakıldığında, “manevi bakım” kavramının en çok hemşirelik gibi sağlık bilimleri alanında kullanıldığı görülmektedir. Ancak, din psikolojisi çalışmalarında daha çok “manevi danışmanlık ve rehberlik” kavramının kullanıldığı söylenebilir. Hemşirelik alanında manevi bakım çalışmalarının yoğun olması, ilgi çekici bir bulgu olsa da betimlemeden öte derinlemesine çalışmaların özellikle ilahiyat alanında yapıldığı; bununla birlikte eklektik çalışmaların az olması nedeniyle hızlı bir ilerleme kaydedilemediği söylenebilir.

İncelenen anahtar kavramların sıklıkla birbirinin yerine ve aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Ancak zamanla bu kavramların birbirinden ayrı hizmet alanlarını temsil edeceği öngörüsünde bulunulabilir. Özellikle dini (religious) ve manevi (spiritual) ayrımı bu noktada çok önemlidir. Yine literatüre bakıldığında dini danışmanlık daha kurumsal bir dinle alakalı iken manevi danışmanlığın kapsamı daha geniştir ve sadece din ile ilgili değildir. Manevi danışmanlıkta psikoteraplere de uzanan bir yön vardır. Bu alan ise manevi danışmanlıkla pek örtüşmemektedir. Dolayısıyla kavramların birbirinden ayrıştırılması ve sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu ayrım mesleki sınırların, görev dağılımlarının ve yetkinlik düzeylerinin belirlenmesine de yardımcı olacaktır. Birçok Batı ülkesinde her bir kavramın ve mesleğin sınırları ve çalışma alanları büyük ölçüde bellidir. Söz konusu ülkelerde sistematik bir şekilde eğitimler düzenlemekte, bireyler yeterli oldukları alanda hizmet verebilmektedir. Bu hizmetler günümüzde oldukça gereklidir. Bu nedenle kavramların, alanların ve sınırların belirlenmesi, teorik ve pratik çalışmaların gelişmesi ve çalışma alanlarının netleşmesi için oldukça önem arz etmektedir.

Günümüzde yaşanan gelişmeler bahsedilen her bir alanda verilebilecek hizmetleri gerekli kılmaktadır. Ortaya çıkan beklenmedik zorlayıcı koşullar, insanı çaresizlikle yüzleştirebilmekte ve insanlar çıkış yolu bulamadıkları durumlarda kendi varoluşuna yabancılaşmaktadır. Yaşamdan haz almama, bunalım, ümitsizlik, amaç yoksunluğu gibi sorunlar, çağımızda gittikçe kronikleşmekte ve kitlesel boyutta yaygınlık kazanmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu insanın düşünme ve davranma yetisi ile gelen problemler olduğu için elbette psikolojik kökenlidir. Ancak psikoloji biliminin katkısı bunlarla başa çıkmada tek başına yeterli olmamakta, insanlar farklı arayışlara yönelebilmektedir. Bu arayışın farkında olan çıkar odaklı birtakım insanlar ve kuruluşlar, çözüm arayanlara maneviyat desteği vaat ederek onları sömürmektedir. Bu bağlamda olmak üzere kişisel gelişim adı altında pek çok yayın ve kurumsal yapılar git gide başvuru odağı haline gelmektedir. Bu nedenle maneviyat çalışmaları oldukça önemli ve gereklidir. Hem dinle alakalı yönü ile maneviyat, hem de din dışı olarak maneviyat çalışmaları kaliteden ödün vermeksizin artırılmalıdır. Böylece bireylerin hem psikolojik hem de sosyal olarak güçlenmesine katkı sağlanabilir. Nitekim din ve

maneviyat kaynakları bu potansiyeli barındırmaktadır. Özellikle insanın anlam bulabilmesine yönelik kaynaklar bu alanda çokça mevcuttur.

Son zamanlarda özellikle de psikolojinin mekanistik, insan ruhunu dışlayan tarafına karşın, manevi akımlar git gide yükselmektedir. Batı’da manevi temelli psikolojik danışma çalışmalarının başladığı görülmektedir. Ülkemizde birtakım girişimler varsa da henüz sistematik bir uygulama alanı olarak ortaya konulan manevi temelli bir psikoterapi yönelimi yoktur. Ancak incelediğimiz literatürde yer yer manevi danışmanlık ile manevi psikolojik danışmanlığı ayırım yapmaksızın ele alan çalışmalar vardır ki, bu riskli bir tanımlamadır. Çünkü psikoterapi için, temel psikoloji eğitimi ve çeşitli psikoterapi eğitimleri gereklidir. Yani manevi yönelimli psikoterapi tekniklerinin kullanıldığı manevi psikolojik danışmanlığın, psikolojik danışma tekniklerinin temel olduğu psikoloji eğitiminin üzerine alınacak eğitimlerle çalışılabilecek ayrı bir alan olduğu söylenebilir. Bu alanda yeterli eğitimi ve deneyimi olmayanların manevi rehberlik ile manevi psikolojik danışmanlığı aynı çerçevede görerek bu hizmeti vermeye çalışması, toplum ruh sağlığına ve sağlık hizmetlerine zarar verecek sonuçlar doğuracaktır. Mevcut durumda özellikle danışmanlıkla doğrudan ilişkili olan psikoloji ve PDR gibi alanlarla yapılacak disiplinler arası çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu tarz çalışmaların sayısı henüz yetersizdir. Ayrıca, manevi danışmanlık ve rehberlik alanında danışmanlık yapıldığı iddia edilmekte olsa da bu konu da pek ilerleme kaydedilemediği, nitekim 2015’ten beri uygulanmaya çalışılan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin hala belli bir standarda oturtulamadığı görülmektedir. Teorik alanı yeterince çalışılmamış bir alanın uygulama kısmında verilen hizmetin yetkinliği ve etkinliği, bu durumun topluma yararı ve zararı, maneviyat alanının kalitesine etkisi gibi konular, tartışmaya açık bir konudur. Dolayısıyla uygulamaya ve teoriye yönelik çalışmalar ve disiplinler arası çalışmalar artırılmalıdır.

Özetle, literatürümüzde maneviyat, manevi rehberlik, dini danışmanlık vb. kavramlar eskiye nazaran daha çok yer alsa da; alanda öncelikle sınırları belirlenmiş kavramlara, geleneksel ve modern bilgiye dayalı sağlam temellerle ulaşılabilecek teorik bilgilere, uygulamaya yönelik yöntem ve tekniklere, son olarak ise bu çalışmaların sistematik hale getirilerek kuramsal bir çerçeve ortaya koyabilecek çalışmalara ihtiyaç vardır. Zira maneviyatın farklı anlamlar kazandığı çağımızda maneviyat çalışmaları oldukça önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Carey, Lindsay B. - Cohen, Jeffrey. “Pastoral and Spiritual Care”. Encyclopedia of Global Bioethics. ed. Henk ten Have. 1-14. Springer, 2015.
- Erdem, Metin. Manevi Destek Hizmetleri ve Türkiye’de Kurumsallaşması. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Dilen, Hişyar. Manevi Danışmanlık ve Varoluşçu Psikoterapi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Doğan, Recai. “Müzakereler”. I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007). 2/609. Ankara: DİB, 2008.

- Ekşi, Halil - Kaya, Çınar. Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.
- Karagül, Arslan. “Manevi Bakım: Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi (Hollanda Örneği)”. Dini Araştırmalar Dergisi 15/40 (Haziran 2012), 5-27.
- Koç, Mustafa. “Türkiye’deki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları Bağlamında ‘II. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi’ (2018) Üzerine Bibliyometrik Analizler”, Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi 2 (2018), 29-96.
- O'Connor, Thomas S. James. “Pastoral Counseling and Pastoral Care: is There a Difference?”. Journal of Pastoral Care & Counseling 57/1 (March 2003), 3-14. <https://doi.org/10.1177/154230500305700102>
- Önkal, Ahmet. “Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Çerçevesinde İmam-Cemaat İlişkileri”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007), 2/575, Ankara: DİB, 2008.
- Palouzian, Raymond F. - Park, Crystal L. Din Ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları. çev. İhsan Çapcıoğlu - Ali Ayten. Ankara: Phoenix, 2013.
- Selçuk, Mualla. “2000’li Yıllara Girerken İrşat Anlayışımız Üzerine Bazı İlk Düşünceler”. II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri. 2/458-467. Ankara: DİB, 2003.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Erişim 02 Ocak 2021. <https://sozluk.gov.tr>
- Yenen, İlker. “Türkiye’de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Literatürü Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma”. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 46 (Aralık-2017), 157-219. <https://doi.org/10.21054/deuifd.404785>